

ירון בן-נאה

הגבירים היהודים
באיסתנבול במאה
ה־18 הקקו בפתח
ארמונותיהם את שירי
"בהרת הבית" של רבי
חיים מודעי. מחויבותם
לענייני ארץ ישראל
לא נותרה בגדר מס
שפתיים

חיבת ציון על גדות הנוספורוס

מסוים בבית - אותו ריבוע של אמה על אמה הסמוך לפתח הבית, שנותר לפי המנהג בלתי מסויד זכר לחורבן בית המקדש. מודעי כינה שירים אלו בלשון סגי נהור במונח המקראי "בהרת הבית" (המוזכרת בקשר לסומאת בתים), כנראה משום שלרוב נכתבו על גבי משטח אפור-שחור.

לרוב מונים שירים אלו ארבע עד שש שורות, וכל שורה מורכבת משניים עד ארבעה חלקים. צורת כתיבה זו מובנת יותר עת מתבוננים בכתובות הקבורה על גבי מצבות השיש בבתי הקברות היהודיים באיסתנבול - כל איבר בשורה נרשם בתוך מסגרת מלבנית או מתומנת. בשורה נוספת נרשם התאריך באמצעות פסוק הרומז לבנייה או לשם הבעלים, כשהמילים שערכן הגימטרי חושב סומנו באמצעות אותיות רבועות, נקודות או גרשיים. גם בשיר עצמו מקובל היה לשבץ את שמו של בעל הבית ולשבח את נדיבותו ואדיקותו.

דרך כתיבה זו והשימוש בכתובות המצוירות על הקירות כאלמנט עיטורי

הרב מודעי נודע גם כמשורר ומליץ מוכשר ופורה, וכתיבתו היא אחת הדוגמאות המוצלחות האחרונות לשירה העברית באימפריה העותמאנית. רוב השירים שבכתב היד שלפנינו נכתבו בשנות ישיבתו באיסתנבול, שנות ה־60 וה־70 של המאה ה־18. מעדות המקורות עולה כי

רבים מבני העילית הרבנית והפיננסית של הקהילה היהודית בבירה נהגו לפנות לרב מודעי בבקשה להכיר עבורם שיר קצר, והם המשיכו בכך גם. לאחר שהיגר לאיזמיר. קשריו הטובים עם אישים אלו הועילו לו מן הסתם בפוליטיקה הקהילתית, ונקל לשער כי גם קיבל תשורות גאות תמורת מאמציו. העובדה שתיעד את חרוזיו מלמדת על הערך הספרותי שייחס להם, ואולי גם על התנאותו בקשריו עם החשובים שבבני הקהילה. בין שמות המשפחה הנזכרים בכתורות השירים - זונאנה, קאוויש, קצבי, חודארה, צונצין.

כתב היד מכיל העתקות של שירים שנכתבו לכבוד הקמת בתי מידות מפוארים ובתי כנסת, וגם שירים שנועדו להתיקק באתר

איסתנבול ופרבריה, תחרית מסוף המאה ה־17

כתבי היד העבריים מכילים עדיין שפע ידיעות רבות עניין הנוגעות בתחומי מחקר רבים ומגוונים. לאחרונה בדקתי כתב יד שנכתב בירושלים בראשית המאה ה־19 המצוי באוסף פרופ' מאיר בניהו, ומצאתי בו דפים אחדים ובהם רישומים מאלפים.

בכתב היד מובאות העתקות אחדות מכתבי של ר' חיים מודעי. לא ברור אם ר' חיים מודעי נולד באיסתנבול או בצפת, העיר שהתחנך בה. לאחר כ־25 שנות ישיבה בצפת יצא כשליח, ובסיום שליחותו (1749) גתיישב באיסתנבול וביצר לו מעמד כאחד מרבניה הבולטים. בתקופה זו גם שימש בוועד פקידי צפת. לאחר חורבן צפת ברעידת אדמה בשנת 1760 יצא שוב בשליחות קהילתה. הוא הור לאיסתנבול ובשלהי שנות ה־60 שימש אב בית דין ממוני איסור והיתר (בית דין שעסק בין היתר בענייני כשרות ופיקוח על בעלי תפקידים בקהילה). בשנת 1776 נתמנה לרב העיר איזמיר. בערוב ימיו הור לצפת, שם נפטר לאחר כשנה (1794). בין ספריו: "חיים לעולם", "מימר חיים", "טיב גיטין".

לשירי יצחק זונאנה
 יצחק זונאנה (1757-1817)
 יצחק זונאנה (1757-1817)

36 ע"ב] לבית הגביר המרום כמה"ר [=כבוד מוכנו הרב] יצחק זונאנה
 אשר היה לעפר דק ושחק
 צבעים טיט בקור ישן ושחק
 ומקדש משמי מרום ושחק
 בטוב לבב ורוב גילה ושחק
 לאברהם שמועתו לישח"ק
 שנת ויזרע יצחק באר"ץ תהי"א לפ"ג (=1757)

לבית הגביר השר כמה"ר ברוך זונאנה
 עלי חרבן זבול קדשי ועירי אשר שמם וסף גודלו והודו
 בטיט מקום אמה בקירי בלי משכיות בלי שני ושידו
 עדי יפרח בנו דוד גבירי נגיד אל רם וברוך שם כבודו
 והוא יבנה כמו רמים דבירי כתבנית איש קנה מדה - בידו
 ואז אשר בקול נעים זמרי כשיר ברק אזי על מי מגידו
 שנת ובתים טובים תבנה וישבת לפ"ג (=1769)

36 ע"א] לבית הגביר המרום [מם] כמה"ר אלייא זונאנה הי"ו [=ה' ישמרהו ויחיהו]
 במי שיחור קירי על חרבן עירי אשר נוגשי עירי פתיחה (?) צוה
 עד ישר שירה כבן דוד שרה ואליה יקרא - מכון שבתו צוה
 יקבץ עם חבלי מצען מחבלו ומתחנן כי לא בחיפזו"ן צוה
 ש[נת] ביום ההוא יושר השי"ר הו"ה לפ"ג (=1767)

השירים הבאים נועדו לבית אחר של הגביר ר' ברוך זונאנה, ונתחברו כבר בשעה שר' חיים מודעי התגורר באיזמיר. מן השירים הללו מתברר כי גבירים במעמדם נהגו להקים בבתיהם הפרטיים גם בית כנסת. ההשוואה לבית המקדש מעידה על פארם הרב.
 37 ע"ב] בהרת הבית לדרישת השר ואטפסר [!] כמה"ר ברוך זונאנה נר"ו אשר בנה בית חדש בקושטא במתא באלט יע"א ואותי דרש וגם במכתב שלה אלי אעשה לו שיר חדש וכה עשיתי ויהי שירי חיים מדבר להורות כי ממני יצאו הדברים ועלי תשוקתו זכור אזכרנו ימי רב הכסף הדמו"ן יתעבר כי כן עין רואה ארמון נאה ועליות מרווחים יזכור לעולם זבול בית מקדשנו
 תמיד ברעיוני ארצו ומולדתו
 יתאיו פני גדול עונו ותפארתו
 בנוי לתלפיות במשחתו
 גגיו וקירותיו זהב רפידתו
 שדי דר בהיכלו שלם מעונתו
 יושב על כסא דוד וממלכתו
 פיות יהי ברוך איש איש כברכתו
 כדכוד וגם אקדה ספיר יסודתו
 ש[נת] אלוה"ם יכוננה ע"ד עולם סלה לפ"ג (=כנראה 1783)

השיר הבא נכתב על קיר עזרת הנשים:
 38 ע"א] ועוד לו לבית הנשים כי כן צוותי להעשות כן יסדרתו גם עשיתו ...
 ביום יסד נוה רביד מקדש נאוה כמימי גן רוה לארבעה ראשים
 עזרת הנשים ומקום לאישים ומקריבי אישים וקדש קדשים
 בליל שמחה כי רב המין ישר רב לבלתי ערב רב וישר ממקשים
 חכמים עשו זאת במראות הצובאות כצוצראות נאות ארוזים וברושים
 בכך בונה ביתו והדרי משכיתו יהי לסגולתו לטוב בין הנשים
 ש[נת] ולאשר"ר אורי ב"ר חבנים לפ"ק (=1777)

בבתי עשירים, מחקים כבירור את נוהגיה של העילית המוסלמית, ומעידים על הקרבה התרבותית לפחות בכל הנוגע לסגנון חיים בחוגים הגבוהים של החברה. שירי "בהרת הבית" מביעים צער על החורבן, איבה כלפי הגויים האחראים לו ותקוות לקימום המקדש וחזרת העם לארצו. אף אם אין כתובות אלו אלא מוסכמה אמנותית והד להרחיק לבו של המחבר, ר' חיים מודעי, אין לשכוח כי הגבירים היהודים שהיו בעליהם של בתי חוף וארמונות, נמנו עם ראשי הקהילה וכיהנו בוועדי הפקידים לסיוע ערי הקודש שפעלו מאז הרבע השני של המאה ה-18.

מחויבותם לענייני ארץ ישראל לא נותרה בגדר מס שפתיים ומצאה ביטוי ממשי בפעילות מתמשכת. השירים שלהלן נכתבו עבור בני משפחת זונאנה, אחת המשפחות היהודיות הנוודעות, העשירות ורבות ההשפעה בבירת האימפריה במאה ה-18. בניה כיהנו בגופים המנהלים את הקהילה, השתתפו בוועדי הפקידים לסיוע ערי הקודש שבארץ ישראל ותמכו בחכמים. שלושת האחים הנוכחים במקור שלפנינו - יצחק, ברוך ואליה היו בניו של ר' דוד זונאנה, הספק הראשי ("אויגאק באורגאני") של חיל הרגלים העותמאני ("גיצירים") ברבע השני של המאה ה-18. הוצאת ר' דוד להורג בהוראת הוויזיר הגדול בשנת 1746 לא סתמה את הגולל על גורל המשפחה. יעקב, האח הבכור, ירש ככל הנראה את משרת אביו, והוא שרכש את הח'אן ביפו ובנה אותו באמצע שנות ה-50. בני המשפחה הוסיפו ליהנות מעושר ומהשפעה והיו מהותנים במשפחות עילית אחרות. בשירים שלפנינו נזכר רק ברוך בתואר "שר וטפסר", המלמד על תפקיד רשמי כלשהו. קשריו של הרב מודעי עם בני המשפחה החלו ככל הנראה מיד עם הגעתו לאיסטנבול, וכבר בשנת 1750 כתב הקדמה לספרו של ר' בנימין קאזיש "מגלת ספר" המהללת את ארבעת האחים.

לעיון נוסף: י. אקר, הבאורניאן של אויגאק הינצ'רים - ביוגרפיה של תפקוד, עבודת נמר ללבלת תואר נוסטוק, אוניברסיטת תל אביב תשס"ב.